

ARİSTOTELES'İN BİLGİ ANLAYIŞI: EPİSTEME, MANTIK VE DÜŞÜNCE ERDEMLERİ İLİŞKİSİ

Mehmet Ali SARI*
Selin GÜLEROĞLU**

ÖZET

Aristoteles'in bilgi anlayışı, felsefe tarihi kapsamında klasik epistemolojiyi anlayabilmek açısından önemlidir. Aristoteles bilgi anlayışını oluştururken insan zihninin genel düşünme sistemini soruşturmak ve temellendirmek gayesiyle yola çıkmıştır. Bu doğrultuda bilimleri nesnelere göre teorik, pratik ve poetik olmak üzere üç başlık altında sınıflandırmış ve tek tek her bir bilim türünün insan zihni tarafından nasıl bilinebileceğine dair sorular sorarak ilk ilkelere ulaşmayı hedefleyen bir bilim tasarımı ortaya çıkarmıştır. Buradan hareketle düşünce, dil ve mantık arasında bir ilişki kurmuş ve meşhur Aristoteles mantığını sistematize etmiştir. Özellikle öncüllerden zorunlu olarak çıkarılan tümdengelsel yöntem onun mantığının temelini oluşturur. Aynı zamanda Aristoteles, bilgiye ulaşmak için yalnızca akıl yürütmenin değil, düşünce erdemlerinin de önemli olduğunu vurgulamıştır. Çünkü söz konusu erdemler sadece bilgiyi elde etme noktasında değil, pratik yaşamımızda nasıl erdemli bir şekilde yaşanır sorusuna da cevap vermektedir. Dolayısıyla Aristoteles'in bilgi felsefesi teorik, pratik ve yaratıcı bilimlerin iç içe geçtiğini ve onlara bütünsel bir yaklaşımla bakmamız gerektiği ve onun epistemolojisinin hem mantıksal hem de ontolojik bir zeminde ortaya çıktığı sonucuna bizi ulaştırmaktadır. Bu makalede sözü edilen başlıklara tek tek değinilmiş ve yeterince karmaşık olan Aristoteles'in epistemolojisinin daha açık bir şekilde ifade edilmesi hedeflenmiştir. Çalışmamızda ana hedefimiz Aristoteles'in bilgi anlayışını bütünsel bir şekilde ele almak ve daha iyi kavramaktır.

ARISTOTLE'S CONCEPTION OF KNOWLEDGE: THE RELATION BETWEEN EPISTEME, LOGIC AND THE VIRTUES OF THOUGHT

ABSTRACT

Aristotle's concept of knowledge is crucial for understanding classical epistemology within the context of the history of philosophy. In developing his theory of knowledge, Aristotle aimed to investigate and substantiate the general thinking system of the human mind. In this regard, he classified the sciences into three categories theoretical, practical, and poetic based on their objects, and sought to reach fundamental principles by asking how each type of science could be known by the human mind. From this foundation, he established a relationship between thought, language, and logic, and systematized the famous Aristotelian logic. Particularly, the syllogistic method of deductively deriving conclusions from premises forms the basis of his logic. At the same time, Aristotle emphasized that achieving knowledge requires both reasoning and intellectual virtues. These virtues are not

* Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü, masari@pau.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7523-3090.

** Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü, Doktora Öğrencisi, selinguleroglu95@gmail.com, ORCID:0000-0002-5057-6935

only important for acquiring knowledge but also for answering the question of how to live virtuously in practical life. Thus, Aristotle's epistemology leads us to the conclusion that theoretical, practical, and creative sciences are interconnected and that we must approach them holistically. His epistemology emerges on both a logical and ontological foundation. This paper addresses each of these aspects individually, aiming to present Aristotle's complex epistemology in a clearer manner. Our main goal is to approach and better understand Aristotle's concept of knowledge in a comprehensive way.

Giriş

İnsan, merak eden, hayret eden ve sorgulayan bir varlıktır. Bundan dolayı o (insan) sürekli olarak bilmek ister. Aristoteles'in deyimiyle “Bütün insanlar doğal olarak bilmek isterler.” (Aristoteles, 1996: 75, 980a 21) Bilmek veyahut bilme isteği, bu bağlamda insanın doğası gereği sahip olduğu bir özelliktir. Ancak bir kavramı, eylemi veya salt bir düşünceyi bilebilmek için öncelikle o kavrama, eyleme veya düşünceye doğru olan aksiyonun ne olduğunu tanımlamak gerekir. Dolayısıyla “bilmek” fiili ile neyin kastedildiği titizlikle soruşturulmalıdır. Elbette bu düşünce ile hemfikir olan birçok Antik Çağ filozofu bu problemi görmüş ve bilgiye dair felsefelerini ortaya koymuş ve onu temellendirmişlerdir. Bu filozoflardan biri Aristoteles'tir.

Aristoteles, bilginin doğasını sistematik bir şekilde ele almış ve duyuşsal algı ve akıl yürütme gibi faktörlerin bilgi edinmede birlikte ele alınması gerektiğini ifade etmiştir. O, insan zihninin genel düşünme biçimleri üzerine tefekkür etmiş ve yalnızca batı düşüncesinde değil, Orta Çağ düşüncesinde de kalıcı izler bırakmıştır. Neden sorusuna ilişkin soruşturması, sadece bilgi anlayışını değil, etik, metafizik gibi görüşlerini de şekillendirmiştir. Ona göre bilgiyi elde etmenin en temel ve başlangıç noktası duyuşlarımız olmalıdır. Bu düşüncesi ile Aristoteles, hocası Platon'dan farklı bir tutum izlemiş ve duyuşsal dünyanın varlığını da kabul etmiştir. Platon ise var olanların yalnızca idealar olduğunu öne sürmüştü ve duyuşsal algının öne çıktığı durumları reddetmiştir. Bu tutuma karşı çıkan Aristoteles, bilgi edinme sürecimizde duyuşları da kabul ettiği için bilimsel bir bakış açısının temellerini atmıştır. Çünkü Platon'un bu dünyada kavranamayan fakat idealar dünyasında kavranabilen ve bilinen dünyasının aksine, içinde bulunduğumuz mevcut dünyada bir şeyleri bilmek için bize yol gösteren ilk kaynak olarak duyuşların varlığını ve işlevini yadsımamıştır. Diğer bir deyişle Aristoteles, bilgiyi elde etmek için duyuşların da önemli olduğu fikrini savunmuş ve bu süreci takiben akıl yürütmenin bilgiye ulaşma noktasında olması gereken diğer bir adım olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla duyuşlar tek başına yeterli olmamakla birlikte bilgiye ulaşmak için gereklidir ve bunun

devamında mutlaka akılla birlikte hareket etmek önemlidir. Bu bağlamda duyular ve akıl arasında bir bağlantı vardır.

Aristoteles'in epistemolojisini oluştururken benimsediği asıl amaç; evrensel, kesin ve değişmez olanın bilgisine ulaşmaktır. Bu kesin ve değişmez olanı da episteme olarak adlandırmaktadır. Onun epistememesinin niteliği bizi Aristoteles'in mantığına götürecektir. Çünkü Aristoteles'in mantığı onun epistemolojisinin temellerini oluşturmaktadır.

Bu çalışmamızda Aristoteles'in bilgi (episteme) kavramı ile neyi kastettiği ve bilgiye ulaşma yolları ele alınacak ve yapmış olduğu zorlu ve anlaşılması güç sistematik analizlerin neliği daha basite indirgenerek açık kılınmaya çalışılacaktır. Amacımız, Aristoteles'in epistemolojisini açık, net ve öz bir şekilde betimlemektir.

1.1. Aristoteles'te Bilginin Tanımı ve Kaynakları

Aristoteles, bilgi felsefesini oluştururken öncelikle "nasıl biliyoruz?" sorusunu sorarak işe başlar. Doğası gereği bilmek isteyen insanın bilgiye ulaşmak için katetmesi gereken bazı adımlar vardır. Bu adımların ilki duyularımızdır. Her ne kadar Aristoteles hocası Platon'un "asıl anlamda bilmenin değişmez, kalıcı ve tümel olanı bilmek" görüşünü kabul etmiş olsa da onun görüşler evreni ya da diğer bir adıyla gölgeler evreninin duyular ile kavranıyor olmasından dolayı bilgi edinme sürecine dahil edilemeyeceği görüşüne karşı çıkar. Çünkü Platon, duyu bilgisinin bize doğru bilgiyi veremeyeceğini söylemektedir. Aristoteles ise Platon'un aksine bilgi edinme sürecimize duyularımızla başlamamız gerektiğini, onlar olmaksızın bilgi edinme sürecinin eksik kalacağını düşünmektedir.

Aristoteles, bilginin değişmez, kesin ve ezeli-ebedi olması gerektiğini ifade eder. Dolayısıyla varsayımsal ya da tesadüfi olarak ulaşılan sonuçlar bilgi kategorisinde değerlendirilemez. Çünkü onlar bize kesin ve değişmez olanı veremezler. Ancak bilim, nesnesi kanıtlanabilen ve hem genel hem de zorunlu olarak var olan nesnelere ilgilendiğinden onun nesnesi (bilimin) zorunlu olarak vardır ve ebedidir. Böyle bir bilgiye, Aristoteles'in deyimleriyle *episteme*ye ulaşmanın ilk yolu ise duyusal bilgi aşamasından geçmektir. Bu doğrultuda insanın en çok kullandığı duyusu görme duyusu olarak kabul edilebilir. Çünkü Aristoteles'e göre görme duyusu diğer duyularımız içinde bize en fazla bilgi kazandıran ve şeyler arasındaki pek çok farkı gösteren duyumuzdur. (Aristoteles, 1996: 76) Gerçekten pratik hayatta da en çok kullandığımız duyumuzun görme duyusu olduğu söylenebilir. Özellikle "önce gözümle görmem lazım", "gözümle gördün mü?" gibi günlük hayatta sıklıkla kullanılan ifadeler bunu kanıtlar niteliktedir.

Aristoteles'e göre elbette bilgiye ulaşmanın yolu duyular gibi tek bir aşamadan ibaret değildir. Duyulardan sonra gelen deney aşaması da bilgiyi elde etme sürecinde önemlidir. Bu yüzden Aristoteles, bilgiye dair çözümlenmelerde bulunurken, deneyin de en az zanaat kadar önemli olduğunu ifade eder. Ona göre deney, insanlarda hafızadan çıkar ve o, neredeyse sanat ve bilim ile aynı yapıda görünmektedir. (Aristoteles, 1996: 76-77) Ancak aradaki en temel fark, bilim ve sanata deney aracılığıyla ulaşıyor olmasıdır. Deney ile elde edilen bir dizi kavramdan ise tümel bir yargı ortaya çıkar. Bu yargı nesnelere sınıfa aittir ve deney aracılığıyla kendisine ulaşılmıştır. İşte tam bu noktada ise *sanat* ortaya çıkmıştır. Öyleyse denilebilir ki Aristoteles'e göre deney tek teklerin alanına, sanat ise tümelin alanına aittir. Örneğin; bir hekimin verdiği bir ilacın hastalığa yakalanmış olan Sokrates'e iyi gelmesi deneyin alanına aittir. Çünkü mevzu bahis kişi burada salt Sokrates'tir. Ancak bu ilacın, Sokrates'in yakalandığı hastalığa iyi geldiğine dair bir çıkarımı belli bir gruba/sınıfa ya da yapıya sahip, bu sınıfın içine dahil olan insanlara doğru genelliyorsak, böyle bir yargının oluşturulması Aristoteles'e göre sanatın alanına aittir. (Aristoteles, 1996: 77)

Aristoteles'e göre pratik anlamda deney, hiçbir bakımdan sanattan daha aşağıda değildir. (Aristoteles, 1996: 77) "Hatta deneye sahip olanlar deneye sahip olmadan logosa sahip olanlardan daha başarılıdır." (Güzel, 2003: 128) Çünkü deneye sahip olan hem deneyimlemiş hem de yapmış olduğu gözlemler sonucunda genel bir yargıya ulaşmıştır. Yukarıdaki örnekten hareketle deneye sahip olmayan birinin tümelin içindeki tek tekleri bilemeyeceğinden yanlış tedavi uygulayan bir hekim olabileceği ve sık sık tedavi yanlışları yapabileceği söylenebilir. (Aristoteles, 1996: 78) Dolayısıyla tümelin/genelin bilgisine ulaşmanın yolu tek tekleri gözlemlemekten ve deneyimlemekten geçmektedir. Çünkü bizi genel ve kesin yargıya götürecek olan tek tek deneyimlediklerimizdir.

Bilgi ve anlama yetisi ise deneyden çok sanatın alanına aittir. "Çünkü deney sahibi insanların bir şeyin olduğunu bilip neden olduğunu bilmemelerine karşılık diğerleri 'niçin'i ve 'neden'i bilirler." (Aristoteles, 1996: 78) Sanatı deneyden daha üstün kılan bir diğer şey ise sanatçının/zanaatkarın bildiğini öğretebilme yeteneğidir. Salt deney sahibi insanlar ise öğretemezler. Dolayısıyla burada bir değer sıralaması yapıldığında en altta duyular bir üstünde ise zanaat yer alacaktır. Deney sahibi insan, herhangi bir duyu algısına sahip olan insandan, zanaatkar ise deney sahibi insandan daha üstün olarak kabul edilecektir. Çünkü zanaatkar hem nedenleri bilir hem de onun bu denli sahip olduğu bilgelik onun tümel bir yargıya ulaşmasına da tanıklık eder.

1.2. Bilimler Sınıflaması

Aristoteles'e göre, her bilimin nesnesi farklıdır. Bundan dolayı bilimleri üç farklı başlık altında sınıflandırmıştır. Sınıflandırma sistemini bilimler üzerinde kullanmasının sebebi ise insanın bilgi edinme sürecini daha iyi anlamak ve her bilim dalının kendine ait işlevini vurgulamaktır. Aslında Aristoteles bu sınıflandırmayı yaparken hem bilginin nasıl elde edildiğine dair bir cevap aramış hem de bilgi ve gerçeklik arasında bir ilişki kurmuştur. Dolayısıyla onun epistemolojisi ontolojik temelli bir anlayıştır. Çünkü sınıflandırmış olduğu bilim türlerinin hem mevcut olan ile hem de insanın zihninin işleyiş biçimiyle ilgisi vardır. Bundan dolayı onun epistemolojisini anlamak bir nevi mantığını da kavramak anlamına gelmektedir. "Bu bilimler sınıflaması, aynı zamanda bilimlerde içerilmiş olan bilginin, bu bilgiye yönelen veya onu üreten aklın veya düşüncenin de bir sınıflamasıdır." (Arslan, 2023: 53)

Aristoteles'in ulaşmak istediği nihai hedef varlık olmak bakımından varlığın hangi bilim türüne ait olacağıdır. Çünkü Aristoteles, (1996: 82) bilimler arasında en kesin olanların, ilk ilkelerle en çok uğraşan bilimler olduğunu ifade etmiştir. Bunu yapacak olan ise ona göre *proto-philosophia*'dır. (İlk felsefe) Çünkü ilk felsefe, soruşturma yaparken hem *ousia*'yı diğer bir deyişle tözü dayanak noktası olarak alır hem de varlığın ne olduğu sorusuna yanıt verir. İşte bu doğrultuda o, bilimlerin teorik, poetik ve pratik olarak ortaya çıktığını belirtir.

Teorik bilimler, mahiyetlerinin ne olduğunun anlaşılması için görülmesi, seyredilmesi gereken ve bizden bağımsız olan bilimler olarak tanımlanabilir. (Arslan, 2023: 54) Fizik, geometri ve matematik gibi bilimler buna örnek olarak gösterilebilir. Poetik bilimler, üretime dayalı olan ve eser meydana getiren bilimlerdir. Bir şiir yazmak, resim yapmak, beden hareketleriyle başka birini taklit etmek, dans etmek veya beste yapmak üretme ve yaratma kavramı içerisinde kapsamaktadır. (Arslan, 2023: 54) Aristoteles'in bilimler sınıflamasında üçüncü olarak ele aldığı alan ise pratik bilimlerdir. Pratik bilimler alanında günlük yaşamda bulunduğumuz davranışlar/faaliyetler örnek gösterilebilir. Örneğin; kaba, iyi, kötü veyahut erdemli davranışlarda bulunmayı seçmek bu bilimler içerisinde ele alınabilir. Bu üç bilim, bilgiyi tanımlama ve bilgiyi elde etme yollarını kavrayabilmek açısından önemlidir.

Aristoteles'e göre; yalnızca bilmek için olan bilimler (teorik) diğerlerinden çok daha üstündürler. Diğer bir deyişle "Bilimler arasında kendileri için ve sırf bilmek amacıyla aranan bilimler, sonuçlarından dolayı aranan bilimlerden daha fazla bilgeliktirler." (Aristoteles, 1996: 82) Çünkü daha önce de ifade edildiği üzere teorik bilimler alanı kapsamında değerlendirilen ilk felsefe, ilk ilkeleri incelemesi bakımından ve yalnızca

bilmek için bilmeyi hedeflediğinden diğer bilim türlerinden değer bakımından en üstte yer almaktadır.

Teorik, pratik ve poetik bilimler nesnelere bakımından birbirlerinden farklı olsa da insanın bilgi edinme sürecinde temel işlevlerin ne olduğunu soruşturmak ve bu bilimlerin temel amaçlarının insan yaşamında da mevcut olması sebebiyle aralarında bir ilişki olduğu ifade edilebilir. Çünkü düşünen, akleden ve etkinlikte bulunan insan, yaşamının birçok döneminde Aristoteles'in üzerinde durmuş olduğu her bilim türündeki amaca başvurabilmektedir. Dolayısıyla bu bilimler, türleri bakımından sistematik ve sınıfsal bir biçimde ele alınsa da kendilerine bütünsel bir yaklaşımda bulunmak da Aristoteles'i anlamak açısından gereklidir. Örneğin; pratik ve poetik bilgi her ne kadar birbirinden farklı olsa da aralarında koparılamaz ve birbirlerine güç veren bir ilişki vardır. Buna göre pratik bilginin, günlük/pratik hayatta gerçekleştirdiğimiz davranışlar olduğu hatırlandığında, bu davranışların bir tutum haline dönüşmesi ve bilgiyi dönüştürerek işleme biçimi bakımından Aristoteles'in poetik alanıyla da ilgisi olduğu ifade edilebilir. Mesela; dürüst bir bireyin, herhangi bir durum için takındığı dürüst tutum ve davranış, onun kendini başka durumlar için de hangi davranış ve tutumu göstereceği noktasında geliştirip, dönüştürebilir. Diğer bir ifade ile poetik alanın sağladığı estetik, sanatsal, şiirsel ifadeler, bireyin zihin dünyasını geliştireceği ve ruhlarını adeta inceleyeceği için bu inceliğin pratik yaşamlarına da yansıtacağı gerçeği göz ardı edilemez. Poetik bilimlerin bu yönü, pratik bilimler içerisinde kabul edilen davranışların ve tutumların gelişmesine katkı sağlamakla birlikte, pratik yaşam içerisindeki davranış ve tutumları sürekli ve yeniden işleyip, dönüştürerek iki alan arasında (poetik ve pratik) birbirini destekleyen bir ilişki kurmaktadır. Çünkü bir şeyin inceliklerini öğrenerek onu olduğu gibi uygulamak, o şeyi tamamen bildiğimiz anlamına gelmemektedir. Öğrendiğimiz inceliklerin analitik bir yöntemle farklı alanlar üzerinde uygulanabilmesi ve birbiri arasında ilişki kurulabilmesi önemlidir. İnam böyle bir durumu şu sözleriyle ifade eder: *“Öğrenmek hem o bilgi, o malumat üzerinde dans edebilmeyi gerektiriyor: O malumatın alternatiflerini görebilmek, o malumat üzerinde yeni kavramlar oluşturabilmek, o malumata analitikçilerin sevdiği bir dille karşı çıkabilmek, aykırı örnekler bulabilmek, onlarla oyun oynayabilmek ve onları içselleştirmek, onlarla yaşayabilmeyi bir yaşam biçimi haline getirebilmek gerekiyor!”* (İnam, 2015: 12) Buradaki değişim ve dönüşüm sürecinin bizi Aristoteles'in deneyim kavramına götürdüğü söylenebilir. Deneyim, tek tek olguların gözlemlenmesi sonucunda elde edilmiş olan genel yargılardır. Söz konusu genel yargılara varmanın yolu ise Aristoteles'in sınıflandırmış olduğu bilim türleri arasında birbirini destekleyen ilişkiler kurmaktır. Ancak böylesi ilişkiler kurulduğu takdirde öğrendiklerimiz hem teorik hem de pratik alanda

uygulanabilecektir. Dolayısıyla pratik, teorik ve poetik olan her ne kadar birbirinden nesnesi itibariyle farklı olsa da aralarında benzer veyahut ortak noktalar bulabileceğimiz yönlerinin de mevcut olduğunu söylemek kaçınılmazdır. Bununla bağlantılı olarak özellikle Aristoteles'in *Nikomakhos'a Etik* adlı eserinde erdemlerle ilgili neler söylediğine kısaca değinilerek, söz konusu üç bilim türü ile olan bağlantısı bu doğrultuda değerlendirilebilir.

1.3. Episteme ve Düşünce Erdemleri

Aristoteles erdemleri karakter erdemleri ve düşünce erdemleri olmak üzere ikiye ayırır. Bizi ilgilendiren kısım düşünce erdemleri olduğu için yalnızca ona dair açıklamalarda bulunulacaktır. Aristoteles düşünce erdemlerini *zanaat (Techne)*, *nous*, *aklı başındalık (pronoesis)*, *bilim (episteme)* ve *bilgelik (sofia)* olmak üzere beş başlıkta inceler. (Aristoteles, 2014: 131, 1139b) Bu erdemler, teorik ve pratik yaşam arasında destekleyici bir köprü kurulmasına olanak sağlar. Çünkü Aristoteles'in düşünce erdemleri, doğru bir şekilde düşünmenin ve bunun sonucunda elde edilen bilgiyi etkili bir şekilde kullanabilmenin anahtarıdır. Kaldı ki bu erdemler eğitimle ve zaman içerisinde edinilmektedirler. Bu beş erdemden özellikle en değerli olanı bilgeliktir. Çünkü Aristoteles'e göre bilgelik en önemli bilgileri bilen bir akıldır. (Aristoteles, 2014: 134) Bu bağlamda bilgeliğin sanat bilgisi ile de bağlantısı vardır. Bunun sebebi Aristoteles'e göre; sanat konusunda bir insana bilge dememizin onun işinde çok iyi olduğunu göstermesidir. (Aristoteles, 2014: 134, 1141) Bir diğer sebep ise Aristoteles'in *Metafizik* 'inde de ifade ettiği üzere sanat bilgisinin bilgi ve anlama yetisi bağlamında ustalık gerektiren ve deney bilgisinin de üstünde olduğu bir alan olmasıdır. Fakat en önemlisi sanatçının/zanaatkarın tümel olanı bilmesi ve bildiğini öğretebilmesidir. Çünkü sanatın gerçek bilgi olduğuna inanmamızın nedeni, sanatçının bildiğini öğretebilme yeteneğidir. (Aristoteles, 1996: 79) Bilgelik olarak adlandırılan kavram da Aristoteles'in tabiriyle en önemli bilgileri bilen bir akıl olarak düşünüldüğünde, sanat ve bilgelik arasındaki ilişkinin makul olduğu görülmektedir. Ancak söz konusu ilişki, yalnızca sanat ve bilgelik arasında değil, sanat ve bilim arasında da mevcuttur denilebilir. Çünkü tüm bilimler ve o bilimlere ait olan bilgiler Aristoteles'e göre nesilden nesile aktarılabilmektedir. (Aristoteles, 2014: 131) Metafizikte belirtmiş olduğu sanat bilgisinin öğretilerle öğretilebilir olması da bununla bağlantılıdır. Bunun sebebi ise öğretilen bir şeyin aynı zamanda farklı nesillere de aktarılabileceği ile eşdeğer olmasıdır. Dolayısıyla bu bağlamda bilim ve sanat arasında da bir yakınlığın olduğu söylenebilir. Aristoteles, aslında tüm bu kavramlara birbiri ile bağlantılı ve bütünsel bir çerçeveden bakarak diyalektik yöntemle felsefesini oluşturmuştur. "Diyalektik, bir

anlamda her şey üzerine konuşma sanatıdır.” (Cevizci, 2017: 120) Aristoteles de bilginin ne olduğunu soruştururken bir nevi konuşma sanatı tasarlamış ve bunun inceliklerinin nasıl olması gerektiğine dair ipuçları vermiştir. Bu ipuçları mantıksaldır ve akıl yürütme sonucunda ulaşılmış bir sonucu kapsar. Aristoteles'in bu doğrultuda esas yapmak istediği; insan zihninin genel düşünme biçimini araştırmak ve bunu meşhur mantığı ile temellendirmektir.

1.4. Episteme ve Mantık İlişkisi

Bilimler sınıflamasına geri dönüldüğünde Aristoteles'in bu sınıflandırma içerisinde mantık disiplinini ele almadığı görülmektedir. Çünkü ona göre mantık disiplini bilimler sınıflaması içerisinde değil bağımsız bir disiplin olarak kendine yer edinmelidir. Mantık, diğer disiplinleri anlayabilmek için gereken temel bir disiplindir. Bir nevi başka disiplinleri anlayabilmek için yapılan bir ön hazırlıktır. (Arslan, 2023: 65) Doğru düşünmek doğal bir olay değil, kanıtlanması mümkün olmayan ancak kanıtlanmaya ihtiyaç duymayan ve aklın temel ilkelerine uygun olarak düşünmektir. (Arslan, 2023: 66) Bu bağlamda mantık, normatif bir disiplindir.

Mantık, doğru düşünmek ve akıl yürütmek için gerekli olan bir disiplin olduğu için, o, belli ilkeler doğrultusunda ustalıkla yürütülmelidir. Bundan dolayı o, bir sanattır. Mantık, bilindiği üzere üç temel ilkedен oluşmaktadır. Bunlar sırasıyla; özdeşlik, çelişmezlik ve üçüncü halin imkansızlığıdır. Elea Okulu'ndan da hatırladığımız bu üç ilke, isimlerinden de tahmin edebileceğimiz gibi bir şeyin A ise A, A, A olmayan değildir ve A ya A'dır ya A değildir gibi ilkelerine atıfta bulunur. Bu ilkeler kanıtlanmaya ihtiyaç duymayan ilkelerdir. Çünkü onları kanıtlamaya çalışmak, bunu onların kendilerine dayanarak kanıtlama hatasına bizi götürecektir. (Arslan, 2023: 66) Ancak bu ilkeler zaten apaçıktır.

Aristoteles'e göre mantık düşüncüyü incelemektedir ve düşünce de dille ifade edilir. Dolayısıyla burada söz konusu edilen inceleme unsurumuz dile geleni de incelemektir. Bu doğrultuda mantık, düşüncenin yasalarını ve akıl yürütmenin dilini inceler. Elbette düşünce ile dil arasında olduğu kadar düşünce ile varlık arasında da ilişki vardır. Bu bağlamda düşünce, var olana da ilişkindir. Şunu da belirtmek önemlidir ki ontolojik olarak değerlendirildiğinde Aristoteles'e göre çelişik durumların varlığı söz konusu değildir. Çünkü bu durum, mantığın ikinci temel ilkesine aykırıdır ve bir şeyin aynı anda iki şey olması imkansızdır. Aristoteles, bir özelliğin bir varlıkta ancak potansiyel olarak var olabileceğini ifade eder. “Nesneler, kendilerinde var olan potansiyel güçlere göre değişirler.” (Cevizci, 2017: 130) Örneğin; bir genç kız aynı anda hem genç kız hem de

olgun bir kadın olamaz fakat olgun bir kadın olma özelliğini potansiyel olarak taşımaktadır. Dolayısıyla onun önce genç kız olması, olgun bir kadın olmasına önseldir. Peki Aristoteles'in mantığı çerçevesinde bir önermenin doğru olduğunu bilmenin yolları nelerdir?

Aristoteles'e göre bir şeyi bilmek ona inanmak da demektir. Dolayısıyla bilinen aynı zamanda inanılan anlamına gelmektedir ve bu ikisi doğruluk için gerekli olan koşullardır. Bilgi iddiasında bulunmak için gereken koşulları genişlettiğimizde, Aristoteles'e göre öncelikle ilk gereken koşulun tanıtılma olduğu söylenmelidir. Fakat tanıtılmaya ulaşmak için de bazı kurallar vardır ve bunları belirlemek önemlidir. Ona göre geçerli bir argüman iki öncüllü olan ortak bir argümanın olmasıdır. Tümdengelim ya da diğer adıyla tasım, Aristoteles'e göre doğru düşünmenin bir yöntemidir. Tümdengelim (sullogismos), usavurmanın içerisinde belirtilmiş olanlardan başka şeylerin, zaten öyle oldukları için, zorunlu olarak çıkarıldığı bir akıl yürütme biçimidir. (Aristoteles, 1998: s. 24 b 18-20.) Aristoteles, önermelerdeki ortak terimi "orta terim" (*meson*) olarak adlandırır ve her iki önermedeki diğer terimlere ise "uç terimler" (*akron*) der. (Smith, 2000) Diğer bir deyişle tasım, sonuçta nedenini içinde taşımaktadır. (Cevizci, 2017: 120) Söz konusu neden, orta terimle ifade edilir. Orta terim uçlar arasındaki aracıdır ve iki yargı arasında ilişki kurulmasını sağlar. Dolayısıyla tasımda esas rolü orta terim sağlamaktadır.

Tam tasımda üç temel terim ve önerme bulunur: Bunlar; "Sonuçta yüklem olan terim olarak büyük terim; sonuçta konu olarak bulunan terim olarak küçük terim; büyük ve küçük terimler arasında bir ilişki kurmayı, neden birliğini bulmayı ve karşılaştırma yapmayı sağlayan, öncüllerde yer alıp sonuçta geçmeyen terim olarak orta terim." (Cevizci, 2017: 121) Orta terim kısaca öncüller arasındaki kanıtlanma bağıntısını kurar. Fakat kanıtlayıcı/tanıtlayıcı olanın açıklayıcı da olması gerekir. Örneğin; klasik olarak bilinen "Bütün insanlar ölümlüdür, Sokrates bir insandır, öyleyse Sokrates ölümlüdür." önermesi, Sokrates'in neden ölümlü olduğunu da söylemelidir. Diğer bir deyişle Sokrates'in neden ölümlü olduğunu da açıklamalıdır. Çünkü Aristoteles'e göre bilmek nedenleri ile bilmektir. (Aristoteles, 1996) Sokrates'in niçin ölümlü olduğunun cevabını (çünkü o insandır) ise bize orta terim verecektir. Çünkü tümdengelimsel bir argümanda -veya tasımda- nedeni orta terim sağlamaktadır. Hertig'in ifadesi ile (Hertig, 2015: 76) "Tanıtlayıcı argümanın dedüktif yapısı, bilimsel bir önermenin hem evrensel hem de gerekli olmasını sağlar ve bunun uygun, tesadüfi olmayan neden ile açıklanmasını temin eder." Fakat tanıtlayıcı ve açıklayıcı olanın yanında başka ölçütler de bilgiyi elde etme noktasında gereklidir. Burada

bilginin tikelin değil, tümelin bilgisi olması gerektiği koşulu karşımıza çıkar. Aristoteles bunu şu sözleriyle ifade eder:

“Duyumla bilgi edinilemez. Duyum doğrudan belli bir nesnenin değil de belli bir niteliğin duyumu olsa bile, ‘şu anda’ ve ‘şurada’ olan doğrudan belli bir nesnenin algılanması zorunlu. Tümel olanı ve her şeyde olanı algılamak ise olanaksız: çünkü ‘şu anda’ da değil, doğrudan belli bir ‘şu’ da değil, yoksa tümel olamazdı; nitekim hep ve her yerde olana ‘tümel’ deriz. ... Nitekim; tekilin algılanması zorunlu, bilgi ise tümeli bilmektir” (Aristoteles, 2011a, 47-48)

Gerçek bilgi akılsal düzeyde tümellere dönük olmalıdır. Salt tek teklere özgü olan duyusal olandır. “Episteme şeylere ilişkin duyusal bilgilerle oluşmaz, bunların da üstünde akıl yürütme işlemi tarafından varılan sonuç onu oluşturur.” (Tağman, 2018: 92) Dolayısıyla yapılması gereken duyu algısından yola çıkarak eldeki verileri akıl yürütme yöntemi ile sonuçlandırmak ve epistemeye ulaşmaktır. Aristoteles bu görüşleriyle bir nevi bilimsel bir düşünme sistemi inşa etmiştir. Bolton ve Code’a göre ise; “Bilimsel düşünme, bir kişinin doğru bir şekilde, kabul ettiği şeylerin sonuçları hakkında mantıklı bir şekilde düşünebilmesiyle ilgilidir.” (Bolton & Code, 2012 :52) Aristoteles’in bilgiyi nasıl elde ettiğimizi soruştururken asıl amacı tam olarak budur. Ancak genel/tümel olanın ne olduğunu daha iyi kavrayabilmek için Aristoteles’in kategorilerine değinmek de önem arz etmektedir.

Aristoteles, var olmanın ne olduğu ve ne anlama geldiği gibi düşüncelerini “*Kategoriler*” adlı eserinde tartışmıştır. Özellikle onun tümel kavramlarla neyi kastettiğini daha iyi anlamak için kategorilerine değinmek önemlidir. “Aristoteles’e göre, var olmak öncelikle töz yani çeşitli nitelik ya da yüklemelerin dayanağı olmaktır. Diğer bir deyişle var olmak, kendi varlığını devam ettirmek için başka bir şeye ihtiyacı olmayan bir töz, ilk ve temel kategoridir.” (Cevizci, 2017: 117) Aristoteles’e göre var olmak hakkında konuşulabilen ve tanımlanabilen bir şey olmaktır. Dolayısıyla ona göre töz, diğer birtakım niteliklerin kendisine yüklendiği değişmeyen ilk ve temel kategoridir. Söz konusu ilk ve temel kategori öze aittir, özsel olandır. Aristoteles’e göre öz ifadesinin birinci ve en yeterli anlamının bir konu hakkında ya da bir konu içinde onaylanmamış olan olduğu söylenebilir ve örnek olarak birey olarak alınan insan ya da birey olarak alınan at verilebilir. (Aristoteles, 2017: 23) Var olmak, onun düşüncesine göre belirli bir türden töz olmak olarak tanımlandığında, “gerçeklik şu diye gösterilen tek tek fertlerdir” şeklindeki bir ifadenin neyi kastettiğini daha iyi anlıyoruz. Bu bağlamda töz, Aristoteles’te bireysel bir varlığa karşılık gelir. Örneğin; insan ölümlüdür önermesi, insana yüklenen özelliğin ne

olduğunu bize söylemektedir. Diğer bir ifade ile insanın niteliğine atıfta bulunmaktadır. Bu doğrultuda iki tür töz ortaya çıkar. İlki birinci dereceden töz, diğeri ikinci dereceden töz.

İnsan ölümlüdür önermesinden hareket edildiğinde, insan birinci dereceden tözdür çünkü değişmez ve her şey, her nitelik ona yüklenir. Fakat ölümlü yüklemi ikinci dereceden tözdür. Bunun nedeni ise ikinci dereceden tözlerin birinciye yüklenen bir özellik, nitelik olması, birinci dereceden tözlerin ise en temel ve değişmeyen olmasıdır. Çünkü birinci dereceden töz var olmak ve kendi türünü devam ettirmek için başka bir şeye ihtiyaç duymayıdır. İlk ve temel kategori olan töz, öncelikle var olmaklık ile ilgili olanı anlatmaktadır. Önce var olan vardır, sonra ona yüklenen nitelikler vardır. Var olmaklık olmadığı takdirde niteliklerin kendisine yükleneceği bir özsel olandan da söz edilemeyecektir. Aristoteles ilk ve temel kategoriden şunu anlar: “*Var olanın ne olduğunu, varlığın ne olduğunu araştırır; tözü, yani zaman, tanım ve bilgi bakımından ilk olanı araştırır. Bu ölçütlere göre ilk, hareket ve niceliğin dayanağı olan şey ise hiç kuşku yok ki töz olmak durumundadır.*” (Aristoteles, 2017: 14)

Aristoteles’e göre bilgiyi elde etmek için zihnimiz on temel kategori ile işlem yapar. Bunlardan biri daha önce ifade ettiğimiz üzere töz (değişmeyen ve temel kategori), diğer dokuz kategori ise töze yüklenen birtakım niteliklerdir. Bu nitelikler ilinekseldir çünkü onlar özsel olmayandır ve ilinekler tözden çekip alındığında öz, kendi özsel niteliğini kaybetmemektedir. Hauser’ın ifadesine göre bir türün nedeni, o türün kendisine özgü ilineklerin meydana gelmesini açıklayabilen bir şey olmalıdır. Çünkü söz konusu neden bunu sağlayamıyorsa, bu, türün nedeninin yanlış tanımlandığına dair bir gösterge olabilir. (Hauser, 2019:37) Dolayısıyla burada mantıksal birlik de önemlidir.

Töze yüklenen diğer dokuz kategori şöyle sıralanabilir: Nicelik, nitelik, bağıntı, mekân, zaman, durum, sahip olma, etkinlik ve edilginlik. Bu sıralamaya göre örneklendirildiğinde ise şu önermeleri kullanabiliriz: Ahmet 1.70 boyundadır, Ahmet beyazdır, Ahmet akıllıdır, Ahmet evdedir, Ahmet dün evdeydi, Ahmet oturmaktadır/spor yapmaktadır, Ahmet takım elbiselidir, Ahmet İngilizce öğretiyor, Mehmet’e İngilizce öğretiliyor.

Aristoteles’in kategorilerine göre bu doğrultuda özsel olanın önemli olduğu dile getirilmelidir. Çünkü tümel olan, özsel olana aittir. Özsel olan ise bütün türün öğelerinin paylaştığı bir özelliktir. Bu özellik o türün kurucu özelliğidir. İnsanın akılsal bir varlık olması buna örnek gösterilebilir. Söz konusu kurucu özellik doğası gereği tamdır. Eksik veya fazla değildir. Örneğin; bir insan daha fazla insan ya da daha az insan olamaz. Dolayısıyla Aristoteles’ e göre özün olduğundan daha çok ya da daha az olması söz konusu

değildir. (Aristoteles, 2017: 28) Bu yüzden o türe ait genel/tümel şeylerden söz edilmelidir. Başka bir deyişle o türü o tür yapan genel bir kategoriden söz etmek gerekir.

Aristoteles'e göre her tanımlayıcı argüman bir ilk ilkedен türetilir. İlk ilkelere dair kavrayışımız, onları kendileri aracılığıyla tanıtladığımız şeylere ilişkin kavrayışımızdan daha kesin ve sağlam olmalıdır. Elbette burada ilk ilkeleri nasıl bilebiliriz sorusu karşımıza çıkar. Aristoteles'e göre ilk ilkeler doğal olarak bilinmektedir. Aksi takdirde her bir öncülü teker teker tanıtlama döngüsüne girmek zorunda kalacak ve bu durum bizi sonsuz bir kısır döngüye sürükleyecektir. Bu yüzden Aristoteles'e göre öncüller kanıtlamanın ilkeleridir. (Aristoteles, 1996: 235) Çünkü ilke, doğası gereği "Bir şeyin kendisinden hareket etmeye başlanan ilk noktasıdır." (Aristoteles, 1996: 234)

Sonuç

Aristoteles'in bilgi anlayışı insanın temel ve genel düşünme biçimini sistematize eden ve bunu hem mantık hem de ontoloji ile bağlantı kurarak açıklayan bir felsefedir. Bu doğrultuda insanın düşünme süreçlerini inceleyen Aristoteles, bilginin nesnelere göre sınıflandırılması gerektiğini ifade ederek bilimleri üç sınıf altında incelemiştir. Bunlar teorik, pratik ve poetik bilimlerdir.

Teorik bilimler, -Aristoteles bunları da fizik, matematik ve teoloji olarak üç başlık altında incelemiştir.- yalnızca bilmek için bilmeyi hedefleyen ve doğanın temel ilkelerini anlamaya çalışan bir bilim türüdür. Söz konusu bilimler varlıkların özünü kavramakla ilgilenmektedir. Pratik bilimler, insanın nasıl erdemli yaşam sürebileceği gibi insan davranışlarını inceleyen ve daha çok etik temelli bir bilim anlayışıdır. Son olarak Aristoteles, üretici bilimler olarak da adlandırılacak poetik bilimler alanıyla, yaratmaya ve üretmeye yönelik olan bilimleri kasteder. Örneğin; şairin şiir üretmesi, ressamın bir sanat eseri ortaya çıkarması gibi daha çok zanaatkarları veya sanatçıları kapsamına alan bir bilim sınıfıdır.

Aristoteles, bilimleri sınıflandırarak insanın düşünme süreçlerini daha iyi anlamlandırmaya çalışmış ve bilginin hem teorik hem de pratik yaşamla nasıl ilişkilendirebileceğini ortaya koymuştur. Söz konusu bilgi türleri yalnızca gerçek dünya ile ilişkili değil aynı zamanda dil ile de bağlantılıdır. Bu doğrultuda Aristoteles'in mantığı ortaya çıkar. Çünkü dil, düşünce ve varlık birlikte değerlendirilmesi gereken kavramlardır. Düşüncelerimiz dille ifade edilir ve dilsel ifadelerin ontolojik bir karşılığı da vardır. Aristoteles bu bağlamda bilgi anlayışını oluştururken söz ettiği kategorilerin hem varlığın

hem de düşüncenin özellikleri olduğunu dile getirmektedir. Özellikle tümdengelim ya da diğer adıyla tasım, öncüllerden zorunlu sonuçlar çıkararak bilgiye ulaşmanın yolunu açar. Dolayısıyla Aristoteles'in mantığı onun epistemolojisinin temelini oluşturur.

Aristoteles epistemolojisini yalnızca mantık ile sınırlandırmamış, düşünce erdemlerinin de bu doğrultuda önemli olduğunu vurgulamıştır. Çünkü eğitim ile ve zaman içerisinde edinilen düşünce erdemleri, pratik yaşamda nasıl daha iyi ve erdemli bir şekilde yaşanabilir sorusuna da cevap vermektedir. Aristoteles'e göre bilgi yalnızca teorik olan ile sınırlı değil, pratik yaşamda edinilen bilgi de bu bağlamda önemlidir. Özellikle en değerli düşünce erdemi olarak kabul ettiği bilgelik, doğru bir yaşam için elde edilmesi gereken bir erdem çeşididir.

Sonuç itibarıyla Aristoteles'in epistemolojisinin tek bir alanla sınırlı kalmadığını, onun epistemolojisinin, düşünce erdemleri, bilimler sınıflaması, mantık disiplini ve hatta ontolojisi ile birlikte ve bütünsel olarak ele alınması gerektiği belirtilmelidir. Çünkü Aristoteles bilgiyi her açıdan incelemiş ve bilginin yalnızca mantıksal bir düzlemde teorik olana ulaşmanın ötesinde, doğru ve erdemli bir yaşamın nasıl olması gerektiğine dair pratik anlamda da önemli olduğuna dikkat çekmiştir. Dolayısıyla zihnimizde bilgiye dair bir merak uyandığında, Aristoteles'in epistemolojisine dair bir okuma yapmak yanlış olmayacaktır. Böylece hem bilgiye dair merakımızı giderecek hem de teorik, pratik ve poetik bilimlerin pratik yaşamımızdaki yerini daha iyi idrak edebilme şansımız olacaktır.

KAYNAKLAR

- Aristoteles (2011a). *İkinci Çözümlemeler*. (Çev. A. Houshiary), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Aristoteles (2014). *Nikomakhos'a Etik*. (Çev. Furkan Akderin), Say Yayınları, 1.Baskı, İstanbul.
- Aristoteles, (1996). *Metafizik*, (Çev. Ahmet Arslan.) Sosyal Yayınlar, İstanbul.
- Aristoteles, (2017). *Kategoriler-Önergeler*, (Çev. Furkan Akderin), Say Yayınları, İstanbul.
- Aristoteles. (1998). *Birinci Çözümlemeler*, (Çev. Ali Houshiary), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Arslan, Ahmet (2023). *İlkçağ Felsefe Tarihi III-Aristoteles*, Alfa Yayınları, 3 Baskı, İstanbul.
- Bolton, R., Code, A., & Hetherington, S. (2012). Aristotle on knowledge. *Epistemology: the key thinkers*, 50-71.
- Cevzici, Ahmet (2017). *Felsefe Tarihi*, Say Yayınları, İstanbul.

Güzel, C. (2003). Aristoteles' te Bilgi, Bilim, Bilgide Kesinlik. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 20(1), 126-139.

Hauser, C. (2019). Aristotle's Explanationist Epistemology of Essence. *Metaphysics*, 2(1), 26-39.

Hertig, M. (2015). *Another Kind of Knowledge: Aristotle's Phronêsis from an Epistemological Point of View* (Doctoral dissertation, Université de Lausanne, Faculté des lettres).

İnam, Ahmet. (2015). Bilginin Renkleri. *Felsefe Dünyası*, (61), 5-15.

Smith, R. (2000). Aristotle's Logic, Retrieved from Aristotle's Logic (Stanford Encyclopedia of Philosophy *First published Sat Mar 18, 2000; substantive revision Tue Nov 22, 2022*

Tağman, S. Ertan. (2018). Bilimsel Açıklamanın Felsefi Temelleri Bağlamında Aristoteles'in Dört Neden Kuramı. *Dört Öge*, 13, 85-106.